

УДК 343.9

ВЗАЄМОДІЯ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ, ОСВІТНЬОЇ ТА ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОЇ СИСТЕМ З ПИТАНЬ, ЩО СТОСУЮТЬСЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ЗДОБУТТЯ ОСВІТИ ЗАСУДЖЕНИМИ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Шевченко О.Д., аспірант
кафедри кримінального права і процесу
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

У статті проаналізовано взаємодію пенітенціарної, освітньої та державно-правової систем щодо забезпечення права на здобуття освіти засудженими до позбавлення волі; висвітлено основні проблеми, та запропоновано шляхи удосконалення діяльності вищезазначених систем щодо покращення реалізації права засуджених до позбавлення волі на освіту.

Ключові слова: пенітенціарні заклади, освіта, ресоціалізація засуджених, соціально-виховна робота.

В статье проанализировано взаимодействие пенитенциарной, образовательной и государственно-правовой систем обеспечения права на получение образования осужденными к лишению свободы; освещены основные проблемы, и предложены пути совершенствования деятельности вышеупомянутых систем по улучшению реализации права осужденных к лишению свободы на образование.

Ключевые слова: пенитенциарные учреждения, образование, ресоциализация осужденных, социально-воспитательная работа.

Shevchenko O.D. INTERACTION PENITENTIARY, EDUCATIONAL AND STATE LEGAL SYSTEM ON MATTERS CONCERNING THE RIGHT TO EDUCATION SENTENCED TO PRISON

The article analyzes the interaction penitentiary, educational and public – legal, to ensure the right to education sentenced to imprisonment highlights the main problems and the ways of improvement of the aforementioned systems, to improve the right of prisoners to prison for education.

Key words: penitentiary institutions, education, resocialization, social and educational work.

Постановка проблеми. У сучасних умовах стрижнем реформування пенітенціарної системи повинна стати виключно ідея ресоціалізації засуджених, що є основою пенітенціарної філософії.

Міжнародні документи, зокрема Європейські в'язничі правила, Мінімальні стандартні правила ООН, визначають, що установи виконання кримінальних покарань зобов'язані впроваджувати у свою діяльність освітні програми та постійно взаємодіяти з соціальним та освітнім інститутом, котрі сприятимуть розширенню можливостей успішної ресоціалізації та соціальної реінтеграції засуджених, які позитивно впливатимуть на зміну їхньої поведінки, дозволять знайти колишньому в'язню своє місце в суспільстві.

Ступінь розробленості проблеми. Проблема загальноосвітнього навчання осіб, а також організації навчальної діяльності засуджених до позбавлення волі, їх правового регулювання ніколи не залишалось поза увагою вчених як радянського, так і пострадянського періодів. Зважаючи на виключну важливість цього напрямку діяльності держави, зазначені питання були предметом наукових розробок у ряді дисертацій, монографій, інших праць таких вчених, як Ю. Антонян, І. Богатирьов, О. Беляєв, Т. Бутенко, П. Дагель, М. Детков, О. Джужа, П. Дубовець, Е. Зауторова, А. Зубков, М. Ісаєв, С. Кузьмін, Т. Любжина, Г. Мінаков, О. Міхлін, Т. Минязева, Ю. Сміщук, А. Степанюк, І. Яковець, Г. Радов та ін. Вищезазначені вчені здійснили вагомий внесок у розв'язання проблем пенітенціарної теорії та практики, проте нині недостатньо розробленою залишається, зокрема, проблема реалізації диференціації та індивідуалізації виконання покарання у

засобах виправлення і ресоціалізації засуджених, у тому числі соціально-виховній роботі.

Мета статті. У даній роботі буде досліджуватися перетин системи освіти з режимом в пенітенціарній системі, взаємозв'язок пенітенціарної педагогіки та соціальної роботи. Головною функцією пенітенціарних закладів України є виправлення, освіта та навчання з метою ресоціалізації та реадaptaції засудженого; більшу увагу буде приділятися саме освіті, але в паралелі з виправленням, вихованням (перевихованням) і навчанням.

Як справедливо зазначає О.Г. Колб, «... під засобами виправлення і ресоціалізації потрібно розуміти діяльність персоналу органів і установ виконання покарань, громадських організацій і окремих осіб, а також засуджених, що спрямована на створення готовності останніх до самокерованої правослухняної поведінки та повернення їх до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві» [1, с. 73].

Виклад основного матеріалу. Тюремна політика багатьох сучасних країн має великий історичний досвід свого становлення.

На жаль, він демонструє, що в місцях позбавлення волі замість виправлення засуджених велика більшість їх стає небезпечними злочинцями. Тому в багатьох країнах докладається немало зусиль, щоб відбування покарання мало позитивний вплив на ув'язнених.

Найкращий досвід позитивного виправного впливу на засуджених – це процес навчання, отримання освіти, особливо вищої освіти.

Загальноосвітнє навчання засуджених у період позбавлення волі підвищує рівень інтелекту, кругозору засуджених, перешкоджає учиненню повторних злочинів.

Важливе значення у справі виправлення і ресоціалізації засуджених має також професійна підготовка.

Відсутність трудової спеціальності, корисних трудових занять – це криміногенний фактор, який часто призводить до вчинення злочинів. Тому виникає необхідність вивчати і використовувати досвід щодо можливості здобуття освіти в пенітенціарних закладах деяких зарубіжних країн і упровадження їх в установах виконання покарань України.

Тому треба звернути увагу на рівень взаємодії двох систем: пенітенціарної та освітньої в Україні. Освіта в місцях позбавлення волі має свої особливості та деякі обмеження. Законодавчого закріплення можливості отримання загальноосвітнього, професійно-технічного навчання та вищої освіти особами, засудженими до позбавлення волі, зовсім недостатньо для того, щоб констатувати, що проблема освіти в пенітенціарній системі успішно вирішується, бо недоліками є слабке фінансування державою, відсутність обладнання та приміщення. Потребує вдосконалення сам механізм отримання освіти та якості отримання освіти в установах виконання покарань.

Треба погодитись, що зараз немає чітких орієнтирів розвитку освітніх закладів на найближчу перспективу. Ця проблема існує, але з тих чи інших причин ігнорується. Російський вчений А. Сломчинський висловився з цього приводу: «Сложнее и запутаннее выглядит ситуация тогда, когда необходимо оценить уровень взаимодействия двух систем: пенитенциарной и образования. Если сказать кратко, то взаимодействие осуществляется весьма слабо, и главной причиной является отсутствие целеполагания с той и другой стороны. Управленческие инстанции образования не знают, что делать с системой образования осужденных. Управленческие инстанции пенитенциарной системы не знают, как средствами образования добиться желаемого результата; при этом желаемый результат определяется настолько общей, расплывчатой и неопределенной формулой («исключения наказания»), что педагоги смутно представляют себе, в чем может заключаться их вклад в достижение этого результата» [2, с. 177–178]. Дуже часто мають місце випадки, коли засуджених примушують отримувати освіту, незважаючи на їх бажання. І засуджений розуміє, що у разі відмови від отримання освіти він буде покараний. Таким чином, у цьому випадку особа, засуджена до позбавлення волі, не має свободи вибору на отримання цієї освіти.

Зазначене вище дає змогу зробити висновки, що засуджені до позбавлення волі не мають раціональної аргументації та реагують на психологічні складові, які покладені в основі переконання в навчальній діяльності.

Тому одним з виходів із ситуації, яка склалась і існує, є гуманізація загальної освіти в пенітенціарній системі, а також взаємодія двох систем: пенітенціарної та освітньої.

Гуманізація загальної освіти повинна виявлятися у відсутності замкнутості, закритості, жорсткості, виходячи зі специфіки пенітен-

ціарію. «Система освіти засуджених знаходиться зараз у розпливчастому та невизначеному стані вже за визначенням, виходячи з «начинки» самих виправних установ. Адже у соціальні лепрозорії, якими є пенітенціарні установи, зібрані ті, хто, за оцінками правоохоронних органів та судової системи, зважають, перешкоджають стабільності суспільства та держави. Саме тому виправні установи – це епіцентри соціального негативу, що позначається істотним чином й на діяльності освітніх закладів при виправних установах» [2, с. 177–178].

Таким чином, умови, коли освітня система прагне до «відкритості», а пенітенціарна діє в умовах «закритості», є суперечливими, що орієнтує на пошук джерел гуманізації навчання засуджених.

Пункт «Г» ст. 66 Європейських в'язничних правил рекомендує впроваджувати такі системи контактів і методів керівництва, які б сприяли встановленню позитивних стосунків між персоналом та засудженими з метою досягнень мети виправлення. Такий підхід Європейських в'язничних правил відображає сучасну філософію виправного впливу на засуджених.

Дослідження з даного приводу основною передумовою виправлення вважають особисте бажання засудженого та тісне співробітництво з персоналом установи та вільним суспільством, тобто з різними близькими представниками державних, громадських та релігійних організацій.

Як свідчать національні та міжнародні правові норми, всі категорії персоналу – від молодшого інспектора до начальника установи – повинні брати участь у виховному процесі із засудженими. В таких умовах отримання засудженими загальної освіти та професійної підготовки є могутнім засобом їх виправлення. Тут мова йде не просто про отримання засудженими того чи іншого рівня освіти, спеціальності чи її удосконалення, а про учбово-педагогічний процес, який має виключно високу виховну спрямованість

За результатами анкетування в Україні з'ясувалось, що 87,8% засуджених, які мають середню освіту, бажають отримати вищу освіту, 46,5% можуть вчитися на платній основі. Родичі засуджених готові здійснювати оплату за навчання, а це, у свою чергу, дозволить більш раціонально використовувати технічну базу і знизити матеріальні витрати на технічне оснащення нечисленних пунктів дистанційного навчання.

Для забезпечення можливості отримання засудженими до позбавлення волі вищої освіти передумовою може послужити консолідація потенційних студентів з числа засуджених в одній установі виконання покарань.

Можливість виїздів за межі виправної установи передбачена у разі міжнародних актів, в тому числі у зв'язку з навчанням. Наприклад, у Європейських тюремних правилах пишеться: «У програмах перевиховання необхідно передбачити можливості відпусток (звільнень) для ув'язнених, які надаються максимально можливою мірою за медичними показниками, у зв'язку з навчанням, із сімейними об-

ставинами та іншими соціальними причинами [3, с. 79].

Проблема отримання вищої освіти засудженими стає все більше актуальною. Розвинені європейські країни надають можливості ув'язненим здобувати не тільки середню, але й вищу освіту. Вітчизняному законодавству слід звернути увагу на набутий зарубіжний досвід щодо можливості навчання засуджених у вищих навчальних закладах, внести необхідні зміни до законодавства й розробити механізм його впровадження.

Також варто передбачити для засуджених, що мають вищу освіту, можливість отримання післядипломної освіти (чи заняття науковою діяльністю) як альтернативу праці. Це актуально на даний час, коли в багатьох установах покарання відсутні робочі місця, а засуджені нічим не зайняті.

Потребує правового регулювання питання отримання освіти засудженим, які відрahовані з ВНЗ у зв'язку з їхнім засудженням. Відбуваючи покарання в колонії, він має право на отримання освіти. Тому, щоб уникнути розриву у навчанні через відбування покарання, необхідно передбачити можливість перевodu такого студента на іншу форму навчання, або дистанційно.

Нині кримінально-виконавчий кодекс України зараховує навчання засуджених до основних засобів їх реалізації та виправлення [4]. Так, у ст. 6 КВК України зазначено: «... Основними засобами виправлення і ресоціалізації засуджених є ... загально-освітнє і професійно-технічне навчання, громадській вплив». Згідно зі ст. 107 КВК засуджені, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, мають право одержувати освіту відповідно до законодавства про освіту. У ст. 123 КВК України вперше на рівні закону закріплено поняття соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі. Відповідно до Положення про порядок реалізації у виправних та виховних колоніях програм диференційованого впливу на засуджених до позбавлення волі, затвердженого наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань, у колоніях реалізуються такі типові програми: «Освіта», «Професія», «Правова освіта», «Духовне відродження», «Творчість» [5]. Відповідно до ст. 125 КВК України у колоніях для засуджених забезпечується доступність і безоплатність здобуття повної загальної середньої освіти; у ч. 2 ст. 125 КВК України зазначається, що засудженим, які бажають підвищувати свій загальноосвітній рівень, незалежно від віку створюються умови для самоосвіти, надається можливість навчання в загальноосвітніх навчальних закладах колоній; засуджені, які навчаються в них, підручниками, зошитами та письмовим приладдям забезпечуються безоплатно.

Ст. 126 КВК України проголошує: «Організація загальноосвітнього і професійно-технічного навчання на виробництві здійснюється відповідно до законів України «Про освіту» (1060-12), «Про загальну середню освіту» (651-14) і «Про професійно-технічну освіту» (103/98-ВР).

На період проходження державної підсумкової атестації засуджені, які навчаються, звільняються від роботи на строк, передбачений законодавством засудженим, які займаються самоосвітою, адміністрація колонії створює необхідні умови для занять у вільний від роботи час [6, с. 75].

Загальноосвітнє і професійно-технічне навчання засуджених заохочується і враховується під час визначення ступеня їх виправлення.

Висновки. Взаємодія двох систем – пенітенціарної та освітньої – з питань, що стосуються забезпечення права засуджених на освіту, може сприяти вирішенню проблем, пов'язаних з освітньою системою в виправних установах. На підставі вищезазначеного робимо висновки, що, по-перше, треба вивчати і використовувати досвід здобуття освіти в пенітенціарних закладах деяких зарубіжних країн та упроваджувати їх в установах покарань України, а також досвід взаємодії двох систем: пенітенціарної та освітньої. По-друге, – гуманізація загальної освіти в пенітенціарній системі, а саме знаходження джерел, інструментарів для гуманізації навчання засуджених. По-третє, – впровадження таких систем контактів, які б сприяли встановленню позитивних стосунків між персоналом та засудженим. В таких умовах отримання засудженими загальної чи будь-якої іншої освіти є могутнім засобом їх виправлення. По-четверте, здобуття вищої освіти засудженими – один із важливих факторів зниження криміногенності, запобігання рецидиву злочинів, сприяння ресоціалізації та адаптації засуджених у суспільстві після їх звільнення.

Необхідна тісна взаємодія виправних установ з державними правовими та освітніми установами для надання можливостей здобувати вищу освіту засудженими до позбавлення волі. Необхідно внести зміни до законодавства й розробити механізми їх впровадження. По-п'яте, надалі реалізувати такі освітні програми, які б забезпечували для засуджених доступність здобуття вищої та повної загальної середньої освіти, створювали умови для самоосвіти, можливість отримання післядипломної освіти (чи заняття науковою діяльністю) як альтернативи праці.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Колб О.Г. Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам : дис. доктора юрид. наук : 12.00.08 / О.Г. Колб. – К., 2007. – 509 с.
2. Сломчинский А.Г. Гуманно ли современное образование осужденных / А.Г. Сломчинский // Мир образования – образование в мире. – 2005. – № 1(17). – С. 177–178.
3. Багреева Е. Пенитенциарная система Финляндии / Е. Багреева // Преступление и наказание. – 1995. – № 8. – С. 136.
4. Кримінально-виконавчий кодекс України : офіційне видання. – К. : Атіка, 2003. – 96 с.
5. Про затвердження Положення про порядок реалізації у виправних і виховних колоніях програм диференційованого виховного впливу на засуджених до позбавлення волі : Наказ Державного департаменту України з питань виконання покарань від 17 черв. 2004 р. № 116.
6. Богатирьов І.Г. Українська пенітенціарна наука : [монографія] / І.Г. Богатирьов. – Д. : ДДУ ВС, 2008. – 318 с.